

1918-2018

РЕКТОРИ ДНІПРОВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

ІМЕНІ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

К Н И Г А Н А Р И С І В

ДНІПРО · ЛІРА · 2018

УДК 378.11 (091) (477)
С 12

*Рекомендовано до друку вченою радою Дніпровського національного університету
імені Олеся Гончара (протокол №6 від 21 грудня 2018 р.)*

Редакційна колегія:

чл.-кор. НАН України, проф. М. В. Поляков (голова редколегії), акад. НАН України,
проф. А. Ф. Булат, проф. В. В. Іваненко (заст. голови редколегії), проф. О. О. Кочубей,
проф. С. І. Оковитий, проф. С. І. Світленко (відп. секр.).

Рецензенти:

В. І. Онопрієнко, д-р філософських наук, професор
С. І. Посохов, д-р історичних наук, професор
С. І. Світленко, д-р історичних наук, професор

Савчук В. С.

С 12 Ректори Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара (1918–
2018). Книга нарисів / голова редкол. чл.-кор. НАН України, проф. М. В. Поляков;
В. С. Савчук. – Дніпро: ЛІРА, 2018. – 212 с.

ISBN 978-966-981-107-3

У книзі вперше на основі опублікованих і неопублікованих архівних джерел та літератури з історії Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара простежено життєвий і творчий шлях усіх ректорів (директорів) Дніпровського національного університету, який під різними назвами пройшов непростий, але славний столітній шлях свого існування. Книга містить низку нових імен в історії ректорського корпусу класичного університету в місті на Дніпрі та значно розширює джерельну базу його вивчення.

Видання розраховане на істориків науки й освіти, професорсько-викладацький склад та студентів; всіх тих, хто цікавиться історією розвитку вітчизняної освіти і науки, життям і діяльністю професорів і викладачів Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара.

УДК 378.11 (091) (477)

ISBN 978-966-981-107-3

© Савчук В. С., 2018
© ДНУ імені Олеся Гончара, 2018
© ЛІРА, 2018

ЗМІСТ

9

Ректорський корпус Дніпровського національного університету
ім. Олесь Гончар за 100 років: вступ до теми

13

Біля витоків Катеринославського (Дніпровського) класичного університету

Лебедєв Микола Йосипович, липень 1918 – вересень 1918

At the origins of Katerynoslav (Dniprovsky) National University

Lebedev Mykola Josypovich, July 1918 – September 1918

25

Перший виборний ректор, відомий учений-медик, філософ, історик науки

Карпов Володимир Порфирійович, вересень 1918 – початок 1920

The first elective rector, the famous scientist-physician, philosopher, historian of science

Karпов Volodymyr Porfyrievich, September 1918 – early 1920

35

«Людина, яка бачила електрони»

Писаржевський Лев Володимирович, початок 1920 – весна 1921

«The man who saw the electrons»

Pysarzhevsky Lev Volodymyrovich, beginning of 1920 – spring 1921

45

Представник історичної школи академіка О. С. Лаппо-Данилевського

Злотніков Михайло Федотович, літо 1921 – жовтень 1923

Representative of the Historical School of Academician O. S. Lappo-Danilevsky

Zlotnykov Mykhailo Fedotovych, summer 1921 – October 1923

55

Його сліди загубилися в Москві

Кашкаров Микола Миколайович, листопад 1923 – грудень 1926

His tracks were lost in Moscow

Kashkarov Mykola Mykolaiovych, November 1923 – December 1926

61

Перший із розстріляних ректорів Інституту народної освіти

Александров Наум Львович, грудень 1926/січень 1927 – липень 1929

The first rector of the Institute of Public Education, who was shot

Alexandrov Naum Lvovich, December 1926/January 1927 – July 1929

РЕКТОРИ

ДНІПРОВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

67

Історик, педагог, організатор вищої освіти, громадський діяч

Фідровський Василь Михайлович, серпень 1929 – 1932

Historian, pedagogue, organizer of higher education, public figure

Fidrovskii Vasyl Mykhailovich, August 1929 – 1932

77

Він двічі був ректором у 1930-ті роки

Куїс Микола Григорович,

серпень 1930 – березень 1931, травень 1933 – липень 1934

He twice was rector in the 1930s

Kuis Mykola Grygorovich, August 1930 – March 1931, May 1933 – July 1934

87

Комбриг УГА, освітянин, громадський діяч

Кондрацький Франц Андрійович, квітень 1931 – березень 1932

Combrig UGA, educator, public figure

Kondratsky Franz Andreevych, April 1931 – March 1932

97

Зі студентської лави – на посаду ректора

Ринська Розалія Самсонівна, травень 1932 – квітень 1933

From the student's rank – to the post of rector

Rynska Rozalia Samsonivna, May 1932 – April 1933

101

Перший директор Педагогічного інституту професійної освіти

Триодіал Георгій (Юрій) Дмитрович, вересень 1930 – 1932

First director of the Pedagogical Institute of Vocational Education

Tryodial George (Yurii) Dmytrovich, September 1930 – 1932

105

Родом із Закарпаття

Палько Петро Семенович, липень 1932 – квітень 1933

Occurs from Transcarpathia

Palkko Petro Semenovich, July 1932 – April 1933

113

Директори Інституту соціального виховання періоду його трансформації

Павлов М. В., 1932 – 1933; Шляхов Павло Іларіонович, 1933 – ?

ДНІПРОВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

100 РОКІВ • DOCENDO DISCIMUS • 1918–2018

Directors of the Institute of Social Education of the period of its transformation

Pavlov M. V., 1932 – 1933; Shlyakhov Pavlo Ilarionovich, 1933 – ?

117

За рекомендацією М. М. Хатаєвича

Комаровський Марк Борисович, серпень 1934 – грудень 1934

On the recommendation of MM Khataevich

Komarovsky Mark Borysovich, August 1934 – December 1934

123

Його життя до університету залишається невизначеним

Морозов Зосима (Зосим) Леонтійович, грудень 1934/січень 1935 – липень 1936

His life before university remains uncertain

Morozov Zosyma (Zosym) Leontievich, December 1934/January 1935 – July 1936

129

Від робітника – до ректора класичного університету

Єфимов Іван Микитович, серпень 1936 – червень 1937

From the worker – to the rector of the classical university

Yefymov Ivan Mykytovich, August 1936 – June 1937

135

Видатний учень нобелівського лауреата академіка І. П. Павлова

Архангельський Василь Михайлович, липень 1937 – квітень 1938

Outstanding pupil of the Nobel laureate Academician I. Pavlov

Archangelsky Vasyl Mikhailovich, July 1937 – April 1938

143

Педагог, математик, методист

Корчинський Микола Володимирович, травень 1938 – травень 1939

Teacher, mathematician, methodologist

Korchynsky Mykola Volodymyrovich, May 1938 – May 1939

149

Партійний функціонер, державний діяч, ректор класичного університету

Сафронов Леонід Іванович,

травень 1939 – серпень 1941, січень 1945 – листопад 1951

Party functionary, statesman, rector of the classical university

Safronov Leonid Ivanovich, May 1939 – August 1941, January 1945 – November 1951

РЕКТОРИ

ДНІПРОВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

157

З фронтів війни – на посаду ректора

Полежаєв Василь Минайович, вересень 1943 – квітень 1944

From the front of the war to the post of rector

Polizezhayev Vasyl Mynayevich, September 1943 – April 1944

163

Здібний організатор геологічної справи

Хмарський Никифор Захарович, квітень 1944 – січень 1945

Capable organizer of the geological case

Khmarsky Nykifor Zakharovich, April 1944 – January 1945

167

Засновник космічної гідробіології в Україні

Мельников Георгій Борисович, листопад 1951 – вересень 1964

The founder of space hydrobiology in Ukraine

Melnykov Georgy Borysovich, November 1951 – September 1964

173

«Зірка першої величини на академічному небосхилі»,
будівничий сучасного університету

Моссаковський Володимир Іванович, вересень 1964 – липень 1986

«Star of the first magnitude on the academic sky», the builder of the modern university

Mosakovsky Volodymyr Ivanovich, September 1964 – July 1986

189

Напередодні двадцять першого століття

Прісняков Володимир Федорович, липень 1986 – серпень 1998

The eve of the twenty-first century

Prisnyakov Volodymyr Fedorovich, July 1986 – August 1998

195

Учений, освітянин, громадський діяч, почесний громадянин міста

Поляков Микола Вікторович, листопад 1998

Scientist, educator, public figure, honorary citizen of the city

Polyakov Mykola Viktorovich, November 1998

ДНІПРОВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

100 РОКІВ • DOCENDO DISCIMUS • 1918–2018

РЕКТОРСЬКИЙ КОРПУС

ДНІПРОВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМ. ОЛЕСЯ ГОНЧАРА ЗА 100 РОКІВ: ВСТУП ДО ТЕМИ

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара пройшов майже 250-річний шлях: від першої спроби створення на берегах Дніпра класичного університету за кращими європейськими зразками до сучасного, знаного у світовому науковому співтоваристві, університету з розмаїттям напрямів підготовки висококваліфікованих фахівців і наявністю значної кількості науковців європейського рівня та наукових шкіл.

Історія університетської освіти у Дніпрі відстежується з давніх давен. У XVIII ст. справу Києво-Могилянської академії могли б підтримати і продовжити два університети на українських територіях, які були запроектовані: університет в м. Батурині, проект якого було складено Г. Тепловим у 1760 р. та розвинуто й представлено для розгляду Кирилом Розумовським, та університет на берегах Дніпра, у Катеринославі. Зокрема для викладання у Батуринському університеті передбачалося запрошення низки професорів з європейських університетів, здебільшого з Німеччини, та підготовка власних професорських кадрів. Передбачалося також, що хоча основні риси Батуринського університету будуть подібні до західноєвропейських, але одяг студентів мав бути національним.

Другий університет засновувався у Катеринославі (Дніпрі) відповідно до наказу імператриці від 4 вересня 1784 р., в якому зазначалося: «Изыскивая все средства к просвещению народному служащие, повелеваем в губернском городе Екатеринославского Наместничества основать Университет, в котором не только науки, но и художества преподаваемы быть должны, как для верных наших поддан-

ных, так и для соседственных Нам; наипаче же для единоверных наших». За планом у місті вирішено було створити «великолепный университет с хирургическим училищем при нем».

Планувалося відкрити музичну й художню академію. До викладання були запрошені відомі професори: як вітчизняні, так і закордонні. Зокрема, історіограф Гюен, професор землеробства Василь Прокопович, вчений-агроном професор Михайло Ліванов, майстер живопису Василь Неретін, придворний капельмейстер з Санкт-Петербурга, друг Моцарта Джузеппе Сарті (на посаду директора академії). Вдалося навіть створити спеціальну університетську комісію для забудови з видом на Дніпро. Для здійснення цього задуму були відпущені значні матеріальні кошти. Але після смерті князя Г. Потьомкіна та приходу до влади Павла I Катеринославське намісництво було ліквідоване, будівництво припинилося і далі вже не поновлювалося. Після 1791 р. питання про створення Катеринославського університету було швидко знято з порядку денного, всі заходи у цьому напрямку було припинено; кошти на створення університету та інших науково-педагогічних установ – витрачено на різні потреби.

Отже, першому проекту створення університету у Катеринославі не судилося здійснитися. XVII–XVIII ст. залишили для України, з одного боку, вірець організації вищої освіти у вигляді такої інституції, як Києво-Могилянська академія, з іншого – не здійснені сподівання на відкриття нових університетів. Але це зовсім не означало, що у Катеринославі прагнення до створення університету згасло. Воно постійно жило у серцях жителів міста, знаходило своє відбиття у засобах масової інформації. Про що є свідчення й у катеринославських газетах XIX ст.

Однак здійснити цю мрію тривалий час було неможливо. За півтора століття в Росій-

ській імперії виникло лише 11 університетів, причому на території Наддніпрянської України лише 3 (Харківський, Київський та в Одесі Новоросійський). Проте потреби часу брали своє. Університетська освіта була потрібна місту, яке стало центром промислово-торговельного й духовно-культурного розвитку краю. Капіталістичні відносини, що бурхливо розвивалися, вимагали нових виконавців. Характерними для початку ХХ ст. стали численні клопотання торговельно-промислових кіл, наукової інтелігенції та громадськості багатьох міст про створення нових інститутів та університетів. Місцеві органи самоврядування і фінансові та промислові кола висловлювали свою готовність до значних асигнувань на ці потреби. Приєднався до цієї кампанії й Катеринослав. Починаючи з кінця ХІХ ст., процес боротьби за відкриття вищих навчальних закладів у місті (у тому числі й університету) став неперервним і постійно знаходився в полі зору наукової громадськості та місцевого самоврядування.

У 1915 р. міська Дума, незалежно від процесу створення у місті Вищих жіночих курсів (ВЖК), що розпочався у 1913 р., ініціювала питання про відкриття у Катеринославі університету. При цьому обговорювалося два шляхи. Перший передбачав переведення до Катеринослава або Варшавського, або Юр'ївського університету, які тоді потрапили в зону воєнних дій. Другий — створення Катеринославського університету на власній основі. На офіційному рівні ці два підходи було закладено в постановках міської Думи 7 серпня 1915 р.

Напередодні 1918 р. у Катеринославі сформувався три сектори системи вищої освіти різного рівня статусності: технічний (який уособлювали Катеринославський гірничий інститут та приватний політехнічний інститут), педагогічний (представлений Учительським інститутом та Вищими педагогічними курсами)

та сектор, близький за своїми навчальними програмами до університетського (Вищі жіночі курси). Саме два останніх сектори стали формальним підґрунтям створення у Катеринославі класичного університету з формуванням (на основі професорсько-викладацького складу Катеринославського гірничого інституту та запрошених професорів і викладачів з інших університетських міст) першого складу університетських педагогів.

У 1918 р. відбулося перетворення Вищих жіночих курсів на Катеринославський університет та розпочалася його робота. Дніпровський (у 1918 р. — Катеринославський) університет має офіційну дату статутного затвердження своєї діяльності як самостійного закладу вищої освіти 20 серпня 1918 р. Класичний університетський заклад виник як результат спільної діяльності місцевого самоврядування та громадськості міста, за висновком комісії по вчених установах та вищій школі, яку очолював В. І. Вернадський. Уряд Української Держави гетьмана П. Скоропадського затвердив цей університет як приватний, який фінансується з місцевого бюджету.

Катеринославський університет було утворено у драматичний період революційних подій, визвольних змагань українського народу і громадянської війни. Саме в ті непрості роки відбувалося становлення навчально-педагогічної і наукової діяльності Катеринославського університету як представника форми організації вищої освіти, що складалася віками — класичного університету. Вже з самого початку його діяльності професорсько-викладацький склад Катеринославського університету виявив свою кваліфікацію, що наклало відбиток на всю його подальшу діяльність, на всю його історію як класичного вищого навчального закладу. Історія Дніпровського (Катеринославського) університету нерозривно пов'язана,

переплетена з долями його очільників — директорів і ректорів — на всьому столітньому шляху існування. На превеликий жаль, постань ректора як соціально значимої особистості для функціонування будь-якого вищого навчального закладу, а тим більше класичного університету, не набула наукового опрацювання в першу чергу в соціології та філософії вищої освіти. Праці, в яких би в дзеркалі соціології освіти було розглянуто особливості соціального, узагальненого портрета ректора, можна перерахувати на пальцях однієї руки.

Дещо кращим є стан в історії вищої освіти. Майже кожен вищий навчальний заклад має на сайті короткий виклад біографічних даних про ректорський корпус закладу протягом його існування. Існують також дослідницькі праці, що розглядають життєвий шлях окремих ректорів. Але послідовне дослідницьке осмислення та дослідження повного складу ректорського корпусу за всю історію існування того чи іншого вищого навчального закладу у переважній більшості відсутнє. Хоча є і певні винятки. Серед повноцінних досліджень усього ректорського корпусу того чи іншого навчального закладу в Україні можна виділити дослідження авторських колективів вчених Київського національного університету ім. Тараса Шевченка та Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, О. М. Завальнюка (Кам'янець-Подільський національний університет імені Огієнка), Г. К. Швидько (Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»).

Особливо відзначимо два монографічні видання, в яких простежено основні віхи життя, педагогічної, наукової та організаційної діяльності усього ректорського корпусу за всі роки існування певного університету. Це колективна монографія «Ректори Київського університету», що вийшла у 2006 р. і є чи не першим подібним

виданням на теренах України, і монографія доктора історичних наук, професора Г. К. Швидько «Ректори. Нариси з історії Національного гірничого університету (1899–2015)».

За столітній період існування Дніпровського національного університету імені Олесь Гончара змінювалися соціально-економічні умови його життєдіяльності, політичний лад, назви класичного університетського закладу, форми організації його життєдіяльності, напрями підготовки, зникали старі і виникали нові напрями наукового пошуку, викликані революційними змінами в розвитку науки і суспільства, формувалися нові глобалізаційні виміри світового співтовариства. Відповідно, перебудовувалася і діяльність класичного університету, але незмінною залишалася значимість ролі ректора, очільника вищого навчального закладу, активна позиція і діяльність якого на цій посаді була важливим чинником поступального, прогресивного розвитку університету.

Соціальний узагальнений портрет ректора кожного вищого навчального закладу можна створити, визначити, «намалювати» лише коли детально досліджено і проаналізовано траєкторії життя кожного з ректорів. А це досить трудомістке завдання, враховуючи всі ті зміни в процесі життєдіяльності університету, зазначені вище. Не слід забувати і про деформуючі, руйнівні чинники, що впливали як на особисту долю ректорів, так і на долю самого університету та його окремих підрозділів. Досить часто ці чинники не залежали від уподобань та волі очільників університету. Але й в таких умовах саме ректор багато в чому впливав на зміст і форми діяльності керованого ним навчального закладу.

Соціокультурний колективний портрет ректорів Дніпровського національного університету імені Олесь Гончара формувався на тлі тих соціально-політичних змін, які відбувалися

РЕКТОРИ

ДНІПРОВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

протягом століття його існування й діяльності. За цей час країна пройшла довгий шлях існування у складі Російської імперії (що вплинуло на створення підвалин університету), пережила період громадянської війни і визвольних змагань, функціонування у складі СРСР, участь у Другій світовій війні, розпад СРСР, виникнення нових політичних орієнтирів тощо. Такий широкий спектр різноманітних соціальних умов діяльності університету позначився й на відборі інформації для створення бази даних.

Враховуючи елітарний характер ректорського корпусу та його тісний зв'язок із соціумом, вплив соціально-політичних подій на його формування і діяльність, було відібрано досить значну кількість показників і характеристик (11), що, на наш погляд, давали можливість створення соціокультурного колективного портрета зазначеної професійної групи. Переважна більшість цих характеристик вписується в їх комплекс, виокремлений за результатами статистичного аналізу значного масиву опублікованих праць з просопографічної тематики, а саме: демографічні, соціальні, освітні і професійні, громадсько-політичні характеристики, конкретика яких відповідає зазначеній меті написання цієї книги. Були додані й деякі інші характеристики, зокрема, з урахуванням змін політичних орієнтацій в країні було додано таку характеристику як подальша доля ректора. Як результат, підґрунтям кожного нарису визначено такі показники: прізвище, ім'я та по батькові; соціальне походження; освіта; період перебування на посаді ректора; фах; вік, у якому обійняв посаду ректора університету; членство в партії; звідки прибув до університету; національність; подальша доля.

Спираючись на теоретичні напрацювання й практику відповідних досліджень, було використано такі (опубліковані й неопубліковані) джерела як автобіографії, осо-

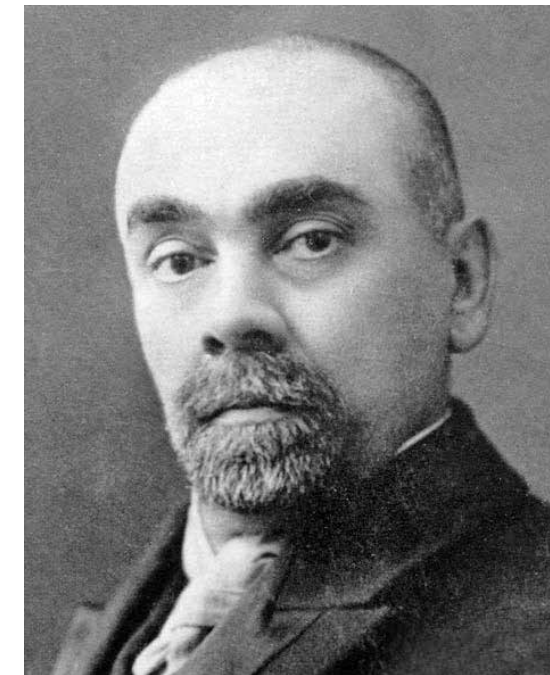
бові справи, особові листки з обліку кадрів, різноманітну діловодну документацію, накази і розпорядження виконавчих і керівних органів різного ступеня підпорядкованості, протоколи засідань, біографічні й бібліографічні довідники, енциклопедії, слідчі справи, зображувальні джерела (зокрема фотографії), дослідницькі публікації з історії деяких ВНЗ й інші. Зазначимо важливість зображувальних джерел (фотографій), які для певного кола ректорів взагалі були відсутніми, а деякі так і не вдалося розшукати. Значна частина архівних матеріалів, використаних у книзі, знаходиться в Центральному державному архіві вищих органів влади України та Державному архіві Дніпропетровської області. Частина особових справ та світлин, використаних у книзі, була надана співробітниками архіву та прес-центру ДНУ імені Олесея Гончара. Використано також архіви інших установ.

Значна кількість очільників університету, враховуючи їх досягнення як у науковій сфері, так і у сфері організації вищої освіти, підготовки наукових кадрів тощо, заслуговують більш широкого, монографічного дослідження. Але мета цієї книги обумовлена саме ювілейним її характером, який передбачає розкриття діяльності цих особистостей на посаді ректорів університету і донесення до читача відомостей про раніше невідомих ректорів та їх долі. Висвітлення діяльності ректорів через конкретику їх дій на цій посаді спрямоване на формування у читача цілісного, об'єктивного, неупередженого уявлення про ректорський корпус Дніпровського національного університету імені Олесея Гончара, який на різних етапах його складного, але в той же час поступально-прогресивного, славетного розвитку, зумовленого самовідданою працею усього колективу, працював разом з ним на благо України і рідного міста.

ДНІПРОВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

100 РОКІВ • DOCENDO DISCIMUS • 1918–2018

БІЛЯ ВИТОКІВ КАТЕРИНОСЛАВСЬКОГО
(ДНІПРОВСЬКОГО) КЛАСИЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

**ЛЕБЕДЄВ
МИКОЛА ЙОСИПОВИЧ**

РЕКТОР
липень 1918 – вересень 1918

Історія Катеринославського університету (нині — Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара) тісно пов'язана з іменами тих, хто у перші роки його створення стояв коло керма університету й, безперечно, увійшов в історію його становлення і розвитку. Серед них були і видатні вчені, і партійні діячі, і представники робітничого класу, й багато інших. Не про всіх ми зараз володіємо повною інформацією щодо їх внеску у розбудову нашого університету, вищої школи в місті в цілому, та й взагалі щодо їх життєдіяльності.

Першим ректором Катеринославського університету, який стояв біля витоків його заснування й очолив його в момент перетворення Вищих жіночих курсів у повноцінний класичний університет, був видатний вчений-геолог, засновник вітчизняної наукової школи стратиграфії Донецького басейну, ординарний професор, почесний член Всеукраїнської академії наук Микола Йосипович Лебедев.

Але до появи у виданні¹ однієї з найповніших публікацій про нього, про його життя і діяльність було відомо не так вже й багато. Багатогранність діяльності та наукових пошуків М. Й. Лебедева є стимулом для подальшого їх вивчення. М. Й. Лебедев відіграв також значну роль у діяльності Вищих жіночих курсів, перетворених надалі на Катеринославський університет, та подальшому університетському житті та науковій діяльності цього вищого закладу. Тому закономірним є звернення напередодні сторічного ювілею Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара до цієї знакової постаті. В нарисі було використано документальні матеріали (зокрема з тих, що зберігаються в народному музеї

¹ Швидько Г. К. Нарис із історії Національного гірничого університету (1918–2018). Ректори / Г. Швидько. — Дніпропетровськ: НГУ, 2015. — 170 с.

Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»), історіографічні праці, спогади геологів — сучасників М. Й. Лебедева, оригінальні праці М. Й. Лебедева та інших геологів.

М. Й. Лебедев (за даними більшості джерел) народився 19 квітня 1863 р. (за новим стилем — 1 травня) у повітовому містечку Бежецьк Тверської губернії. Батько його мав цивільний класний чин надвorneго радника, служив інспектором у Бежецькому духовному училищі й викладав грецьку мову. Крім грецької мови, володів латиною, німецькою та французькою мовами, мав нагороди, зокрема медаль за Кримську війну. За даними², Микола Лебедев народився від третьої дружини Йосипа Гавриловича Лебедева. Від неї була ще одна дитина — Капітоліна Лебедева 1861 р. народження.

Батько помер у Бежецьку 6 червня 1877 р., а мати (за неточними даними) — коли Миколі було близько трьох років. Отже, вже у віці чотирнадцяти років хлопець, як і всі його сестри і брати, залишився сиротою. Але всі вони настійливо тягнулися до навчання. Дані з формуляру батька 1876 р., наведені у праці³, свідчать, що перший син (Олександр) на той час навчався в Ярославському Демидівському лицейі, Капітоліна навчалася у Маріїнській гімназії (м. Твер), а Микола — у Бежецькому повітовому духовному училищі. Останнє на той час розташовувалося у новому кам'яному двоповерховому будинку, збудованому у 1875 р.

Безперечним є те, що вступу до Петербурзького гірничого інституту передувало навчання Миколи Лебедева у реальному училищі. Оскільки саме його випускники мали право

² Формулярний список про службу ректора КГП Миколи Йосиповича Лебедева. — Народний музей історії НГУ імені Поля.

³ Швидько Г. К. Нарис із історії...

вступати до вищих технічних закладів Російської імперії. Але навряд чи М. Й. Лебедев міг закінчити реальне училище у Бежецьку, оскільки воно було засновано в цьому місті лише у 1907 р. Скоріш за все, випускником реального училища він став у іншому місті. Після закінчення реального училища М. Й. Лебедев отримує вищу освіту у Петербурзькому гірничому інституті, який закінчив із золотою медаллю у червні 1888 р., отримав диплом гірничого інженера й був направлений до Вологди у розпорядження окружного інженера Північного гірничого округу М. М. Хірьякова. Округ охоплював території Вологодської, Ярославської та Архангельської губерній.

М. Й. Лебедев приступив до виконання своїх обов'язків 1 листопада 1888 р. Але не минуло й року як його було відкликано у розпорядження Геологічного комітету і включено до складу експедиції до Тиману, яку очолив Феодосій Миколайович Чернишов. Експедиція була організована за дорученням Міністерства шляхів сполучення Геолкому внаслідок відсутності точних геологічних даних та недостатньої вивченості Тиманського кряжу в цілому. Крім М. Й. Лебедева, до складу експедиції увійшли астроном О. О. Баклунд та топограф Д. Г. Сергеев. За два польових сезони 1889 та 1890 рр. було вперше детально вивчено величезну територію поблизу Ухти, яка простягнулася від Північного Льодовитого океану вглиб материка і охопила спочатку південний Тиман, а потім і північний Тиман. В результаті проведених досліджень було складено детальну топографічну і геологічну карту не вивчених до цього часу територій. Також на південному Тимані було проведено розвідувальні роботи шурфами й ручним буром Войслава, ...зі скважин, ...пробурених в районі ріки Чуть, що впадає в Ухту, був отриманий непромисловий притік нафти. Зібрані експедицією матері-

али дозволили висловити наукові припущення щодо геологічної будови Тиманського кряжу і його нафтоносних площ, вивчити склад нафти, визнавши її високопродуктивною. Було складено геологічну карту Тиманського кряжу. А сам район річки Ухти було визнано промислово нафтоносним⁴. М. Й. Лебедев добре проявив себе у цій експедиції з професійної точки зору. Він, зокрема, виконав велику роботу з опису річок Тиманського кряжу, що було зазначено потім у публікації керівника експедиції Ф. М. Чернишова. Також М. Й. Лебедев зібрав під час експедиції значні палеонтологічні колекції зразків відкладень палеозою на Тимані. Зібраний матеріал після опрацювання ліг в основу його обширної публікації «Верхнесилурийская фауна Тимана». Фактично ця праця стала відправною точкою палеонтологічних досліджень, що склали базис його подальших дослідницьких інтересів. Це дослідження принесло йому визнання у геологічному співтоваристві.

Після завершення експедицій на Тиманський кряж М. Й. Лебедев виконав досить цікаве доручення окружного гірничого інженера М. М. Хірьякова. Він провів обстеження неконтрольованих підземних виробок скляного піску в берегах р. Тосна та з'ясував правові підстави видобутку піщаника. Ця поїздка була здійснена ним у грудні 1890 р. З'ясувавши, що видобуток піску ведеться з багатьма порушеннями, М. Й. Лебедев розробив і запропонував правила ведення видобутку скляного піску. Ці правила були розглянуті Гірничим вченим комітетом 20 березня 1891 р., після попереднього висновку професорів Г. Д. Романовського та А. П. Карпинського (майбутнього президента

⁴ Юрченко В. В. История освоения и изучения Печорского края (с древнейших времён до 1928 г.): учеб. пособие / В. В. Юрченко. — 2-е изд., стер. — Ухта: УГТУ, 2017. — С. 42.

РАН). Останній доповнив їх своїми уточненнями і в такому вигляді пропозиція М. Й. Лебедева була визнана Гірничим комітетом доцільною. Це дозволило продовжити вже на нових, правових підставах подальший видобуток скляного піску на р. Тосна⁵. М. Й. Лебедев успішно продовжив у цей час і дослідження палеозойських відкладень у басейні р. Ведмедиці.

Наступні декілька років (1892–1895) М. Й. Лебедев провів на Донбасі, де фактично визначився головний напрям його досліджень — застосування палеонтологічного методу для стратиграфічного опису кам'яновугільних родовищ, в першу чергу Донецького кам'яновугільного басейну. Саме на Донбасі Геолком започаткував велику роботу, ініційовану промисловістю, з детального вивчення вугленосних відкладень, яка мала велике практичне значення. Відомий геолог-палеонтолог М. М. Яковлев зазначав у своїх спогадах, що місцеві промисловці й деякі інженери не дуже приязно поставилися спочатку до цієї роботи. Вони розраховували на швидке отримання практичних вказівок без непотрібного, як їм здавалося, систематичного і детального геологічного вивчення. З часом значення такої роботи все більше зростало. Провідні позиції в цьому дослідженні належали Л. І. Лутугіну, М. Й. Лебедеву та М. М. Яковлеву. Стратиграфічні дослідження Донбасу повинні були завершитися складанням одноверстової геологічної карти басейну, яка б висвітлила всі деталі будови донецьких кам'яновугільних осадів. М. І. Лутугін і М. Й. Лебедев розробили відповідні методи такого дослідження. Але ці методи різнилися. М. Й. Лебедев в основу досліджень поклав палеонтологічний метод, або

⁵ Потравнов А. Л. Из истории Саблинских пещер / А. Л. Потравнов, Т. Ю. Хмельник // Спелеология и спелестология: материалы 4-й Международной научной заочной конференции. — Набережные Челны, 2013. — С. 231–238.

метод стратиграфічної палеонтології, який базується «на ретельному вивченні органічних залишків, що збереглися в породах вугленосної товщі карбону і особливо в покривлі вугільних пластів»⁶. Л. І. Лутугін вперше використав на Донбасі запропонований ним метод безпосередніх зіставлень, тобто це був метод відстежування виходів пластів та їх зіставлення при безпосередньому картуванні. Між М. Й. Лебедевим та Л. І. Лутугіном точилася гаряча дискусія з приводу вад та достоїнств кожного з методів. Підсумок цій дискусії можна підвести словами відомого геолога, члена-кореспондента АН УРСР О. З. Широкова, який зазначив з цього приводу: «Як відомо, метод розчленування кам'яновугільних відкладів і синхронізації вугільних пластів Донбасу протягом довгого часу був предметом гострої дискусії між учасниками одноверстової геологічної зйомки — Л. І. Лутугіном і його співробітниками, з одного боку, і проф. М. І. Лебедевим — з іншого. У теперішній час, як це встановлено на прикладі нового району, не можна протиставляти один метод іншому, оскільки вони доповнюють один одного»⁷. Такої самої думки дотримувалася, зокрема, і відомий геолог-палеонтолог член-кореспондент АН УРСР (між іншим, випускниця Дніпропетровського університету) Є. О. Новик. Хоча вона зазначає, що лутугінський метод «широко застосований тільки у відкритому Донбасі, а в межах Великого Донбасу, де карбон залягає на великій глибині, застосований палеонтологічний метод М. Й. Лебедева»⁸.

⁶ Широков А. З. Большой Донбасс / А. З. Широков. — М.: Углетехиздат, 1957. — С. 21.

⁷ Широков А. З. Большой Донбасс / А. З. Широков. — М.: Углетехиздат, 1957. — С. 21.

⁸ Новик Е. О. История геологических исследований Донецкого каменноугольного бассейна (1700–1917) / Е. О. Новик, В. В. Пермяков, Е. Е. Коваленко. — К., 1961. — С. 447.

Бежецьке повітове духовне училище

На час продовження робіт з картування Донбасу Ф. М. Чернишов вже перейшов на іншу роботу, і Л. І. Лутугін був призначений керівником подальших картографічних зйомок Донбасу. М. Й. Лебедеву було запропоновано надалі при складанні геологічної карти керуватися методикою, запропонованою Л. І. Лутугіном.

Розбіжності щодо вибору методу дослідження будови донецьких кам'яновугільних осадів, що виникли між цими двома видатними вченими-геологами, призвели до конфлікту, в результаті чого М. Й. Лебедев відмовився від подальшого продовження роботи над геологічною зйомкою Донбасу.

У період роботи на Донбасі М. Й. Лебедев одружився на Євгенії Казимірі Леонардівні, католицького віросповідання. За даними формуляра чоловіка, які наведені в⁹, подружжя мало чотирьох дітей: сини Володимир (1897) і Всеволод (1902), доньки Аріадна (1896) і Злата (1904). Є не уточнені

⁹ Формулярний список про службу ректора КГІ Миколи Йосиповича Лебедева. — Народний музей історії НГУ імені Поля. — Арк. 29.

дані про ще двох дітей: дочки 1912 р. народження та сина 1914 р. народження.

Після відмови продовжувати роботу на Донбасі М. Й. Лебедев отримав призначення, за одними даними, помічником окружного інспектора, за іншими — окружним інспектором Томського гірничого округу. Перебував він там недовго і вже 17 лютого 1896 р. був переведений на посаду інженера для досліджень, розвідок й інших доручень при

Кавказькому гірничому управлінні. Але навіть під час недовгого перебування у Сибіру відбулася до певної міри знакова подія, пов'язана з діяльністю М. Й. Лебедева. Він та професор Томського університету О. М. Зайцев восени 1894 р. помітили поблизу села Лебедянка Анжеро-Судженського району виходи вугільної сажі. І вже взимку це місце було заявлене як родовище вугілля¹⁰.

На Кавказі діяльність М. Й. Лебедева була достатньо різноманітною та плідною. Одним з головних її напрямів у цей час стало вивчення й пошуки нафтових родовищ. Протягом 1898–1902 рр. він опублікував більше десятка статей за цією тематикою. Показником його практичної діяльності в цій сфері може слугувати вивчення нафтоносності морського дна Каспійського моря. На час перебування М. Й. Лебедева на Кавказі деякі приватні особи (зокрема гірничий інженер Зглиницький) намагалися отримати дозвіл Гірничого департаменту на відведення морських ділянок для буріння на нафту. Департамент, відмовивши

¹⁰ Умнов Г. Р. Свидетельствует время. Страницы истории Анжеро-Судженска / Г. Р. Умнов. — Кемерово: Кемеровское книжное изд-во, 1979. — 89 с.